

# ESKİ OSMANLICA'DA FİİL MÜŞTAKLARINDAN

## III. GERUNDIFLER

### SAADET ÇAĞATAY

Türk Lehçeleri Doçenti

54- Eski Osmanlıca'nın gerundifleri arasında Uygurca ile muvazi şekillerden (msl. -u. ger. lerinin çok kullanılışı, eski *-pan*, *-pan-ı*, *-pan-ung*, *-ban...* v. b. şekillerin mevcudiyeti başka, kendisine has olan ancak bir *-icek* ve bir Uygurca'ya nisbeten mâna farkı olan *-ınca*, *-ince* ger. leri vardır. Bazı descriptif (ger.+) fiillerde de yeni Osmanlıca'ya yakınlık ve eski lehçelerden bir az fark olmakla beraber, burada da ikisini birbirine ince bir ip gibi bağlayan bir müşabehet yok değildir. Yukarıda partisiplerden yapılmış olan bazı zarflardan bahsetmiştik; şimdi aşağıda s a f gerundiflerden bahsedeceğiz. Belki bu gerundifleri esas fiille (verb finit'le) beraber araştırmak daha önemli olurdu, fakat o şekildeki araştırma mevzuumuzu fazla uzatacak olduğundan şimdilik ancak saf ger. leri tasvirî usulda ortaya koyuyoruz. Bunlarla beraber bir az descriptif fiillerden bahsedildi ve ilâve olarak yukarıda olduğu gibi, az çok Uygurca misallerde verildi. Descriptif fiiller üzerinde ileride daha fazla durarak, ihmal ettiğimiz verb finit-lere de daha fazla temas ederek, bu yazının eksik olan yerlerini doldurmaya çalışacağız.

Bu gerundifler içerisinde fiille bağlanan, fiili tayin eden ve en çok kullanılan *âdi* fiil zarfları *-p*, *-u* ye bunlarla yapılan descriptif fiillerdir. Kalanları *-madın*, *-yınca* b.' lar zaman zarflarıdır, cümledeki mevkileri ötekiler kadar geniş değildir.

*~° p* gerundifi 1. esas fiille aynı zamanda olan işi,  
2. esas fiilden bir an evvel tamamlanmış işi,  
3. *ol-* yardımcı fiilinin gerundifi bir işin sebebini ifade eder. Şark Türkçesinin hilâfına olarak vokalle biten kelimeler, yeni Osmanlıcadaki gibi, vikaye alır, msl. *isteyüp*, *eyleyüp* v. b.

1. Fiille aynı zamanda: TMVI. 129, 250: *sıçrayup hançerle şahı urdı ol*,

Ferh. 809: *banga sor-ki hununda bulup aşu  
nece imrenür uruç olan kişi.*

2- Tamamlanmış bir işi ifade eder ve aynı zamanda tali cümle ile esas cümleyi bağlayan bir rabit yerini tutar.

Ferh. 480: *düşüp yere toprak oldu yavaş.*

KD 24-13: *arslanı alup bir kuyu üzerine ilettili.*

YEB 25-4 : *dostu hemdem edinüp kible-i hâcât olalım.*

TMVI 127, 226: *iller alıp halka galip oldılar*

YEB 171, 1aş.: *rızkingı yeyüp seni aç mı kodum.*

-*mayıp* gibi menfi- şekilleri de çok olmasa bile mevcuttur<sup>1</sup>, -*p* şekilleri umumiyetle tamamlanmış işin mânasını veren gerundiflerdir, bize göre menfi ekle bilhassa tamamlanmış işi ifade ederler.

YEB 137-14 (Aşık Paşa): *nite içi göy nü mey ü p gözleri kan dolmayısar.*

Ferh. 684: *bu düşmanlar olursa sanga kavi  
boyun vermeyüp yağmalarlar evi.*

Ferh. 645: *karın furnına her dem ot atmak  
belâ ola bulmayıp aç yatmak.*

Bu gibi mazi gerundifi diğer bir fiille beraber, aynı zamanda iki işi birlikte bir mâna gibi ifade eden mürekkep fiil olur, yani fiilin biri gerundif şeklindedir ve ikinci fiile zarf gibi gelir.

KD 24-22: *kuyu üzerine varup baktı.*

SV 83 (Rdl. 128 b) *bir gün anı nişe varup görmeding.*

YEB 171-9 : *gözüm açup gördüğüm zindan içi.*

YEB 93- 9: *... sel olup girüp geldim.*

3- ol- yardımcı fiilinin -*p* gerundifi, bir işin sebebini, bir şeyle mukayeseyi, bir işin tarzını ifade eder.

a) Ferh. 23 : *bu meydanda durişmek olup işi  
saadet topın örimez her kişi.*

KD 36- 23: *galip olup helak kıldılar.*

b) mukayese ifadesi bigi ile:

KD 25-6: *kaygulu bigi olup anung öngine vardı.*

YEB 178-15 (Hatayî'den). *bir kuş olup uçmak gerek.*

55 - - °*p* gerundifi arka arkaya sıralandığı zaman bir oluşu tasvir eder msl. YEB 94-7: *dağlar aşup, derya geçüp ey uzak sefer edenler,*

Bazan bu gibi tekrarlanmalar artık tamamlanmış işleri mazi şuhudigibi ifade ederler, msl. Oruç 34-17: *saflar bağlanup alaylar düzülüp mukabil olup, küsler çalınup cenk harbi çalınırken, nagâh tatar çerisi hain olup tatarıng beyleri oğlu vardı, evvelden Timur han katında olurmuş(?) hemen Timur hanı gördi kaçtı...*

Oruç 32-21: *Timur han Yıldırım hana elçi gönderdi, cevaplaştılar, sulh olmayup Timur han Efrasiyab ağır leşker cemi edüp, vilâyet-*

<sup>1</sup> Kazan lehçesinde -*p* atuf gerundifinin -*ma* menfi şekli yapılamaz.

lerden almak kastına huruç edüp gelüp ol Sivas şehrini alıp, harap edüp halkını helak edüp hisarlı (hisarını olacak) yıkıp, andan göçüp Şam kasdına yürüdü.

a) Bundan başka gerundif şeklinde olan bir Hend. bir mânayı ifade eder.

TM VI 78 s.: *kâfiri yakıp yıkıp ol nâmdar.*

b) iki fiil mânâ itibariyle birbirine bağlandığı zaman birisi (atıf ger. şeklinde olanı) onu tayin ettiği halde, kendiliğinden artık bir işin tamamlanmış olduğunu ifade eder. SV54: *dükeli anda yaylayup kışlar*, Oruç 39: *ol köy halkı emir Süleymanı bulup, tutup öldür diler.*

Tekrarlanan şekillerden aynı fiilin müşbet ve menfi kullanılışı mümkündür : SN Banguoğlu § 212: *bilüp bilmeyüp.*

"c) ° -p atıf gerundifi ile mürekkep şekiller (fiiller) bir kaç türlü ger. şekillerle bağlanabilirler, msl. bir işin hâlâ da devam ettiği *-ken* ger. ile ifade edilir: Oruç 43-12: *gelüp giderken yolda İnegöle uğradı.*

*-ınca* gerundifi ile mürekkep söylenilebilir,

KD 89-9: *göz yumup açınca bunun...*

Bazan *-p* gerundifi bir tali cümleyi tamamladıktan sonra bunu müteakip, iki şekilde olan *mürekkep* gerundifle esas fiili tayin eder, msl.:

KD 76-9 :*bu danışığa girüp, söyleşü dururken ıraktan bir zag gördiler.*

d) Bu gibi mürekkep şekillerde ikinci fiil partisip olursa, sıfat yerini tutar, msl.

*kitabı bulup getiren çocuk;* v. b.

İlâve :

Deny § 1301. *-p* gerundifinin *t a, d a* partikelile birlikte kullanılan şekillerini veriyor, msl. : *beni böyle tozla dükkanda görüp- te kaba saba bir yazıcı zannetmeyiniz, taş atıp -ta kolum yoraldı. nasıl ola p - t a v. b.*

56 - *d e-m ek* fiili gerundiflerin çeşitli (*- p, - ü, nadiren - e*)<sup>2</sup> şekillerinde, yanındaki istinat ettiği fiillere göre cümleyi mütekillim ve bir muhataba ayırır; mütekillim cümle fiilin bütün zamanlarında olabilir; msl.: konditional-le: YEB 65-3: *iki kişi söyleşür Yunusu görsem deyü,* Mazi şühudi ile: TM VI 282 b.: *Mısır benüm ol di deyü söyledi.*

yahut iltizam sığıması ile: *Mısır benüm ola deyü söyledi.*

İmperatif'le: YEB 242- 3aş.: *seni korkmasun deyü.*

KD 17- 16: *bu erüng burnın kesüng d e y ü hükmeyledi.*

Mülkiyet zamiriyle: YEB 161-3 aş.: *dünya benüm mülküm deyüp yelenler.*

<sup>2</sup> bk. Şinkeviç § 103.

-e ger. ile YEB 80: *ete gemiğe burundum, Yunus d ey e göründüm.* Mütakellimi tasdik eden yerlerde bilhassa *söyle-, sor-, ayıt-, çağır-* ve bazan yukarıda olduğu gibi *görün-* fiilleri bunun esas fiili olur; msl.: *deyüp söyle-, deyü sor-, deyü ayıt-, deyü çağır-* v. b. msl. *ayıt- ile bir cümle* KV 34-6: ... *adil olmaga sebeptir deyüp zte dönüp karındaşlarına ayıttı.*

### İlâve ;

Gabain Gram. § 230 da: *tip* şekli ta'zim mânasındaki fiillerle kullanılır, msl. *öt ün-, t e g in-, yarlıka-* diyor; hk. aynı esere § 453-455 e kadar: «direkte und indirekte Rede» : *añçulayu tip ti di; s izni ö l z ü n tip;* akkuzatifle : *o l t m - Igg yoklunmaksız er ür, tip bilg ülük o l,* bu mahluk (can), mahvolunamaz deyüp bilmelidir.

57- *-p* atf gerundifinin diğer gerund-lardan ayrılması, onun bir partisip gibi *-dur, -dur, -dür* (cevher fiili) eki alarak predikatif kullanılmasındadır. Bu predikatif şekil verb substantif gibi şahıs ekleri alır; msl.: Ferh. 738: *nece dost olur sın kalupven tanga,*

Böyle şekil az çok Azeri, Anadolu ve Kazan lehçesinin şivelerinde vardır, msl. Kaz. (gel-) den: *kilip-min, kilip-sing, kilip-tir, kilip-siz;* umumiyetle bu şekil gayri muayyen olduğu için Kazan için *kilip-min, kilip-biz, kilip-ler* şekilleri seyrektiler.

Türkmençe içinde Benzing<sup>3</sup> Verb. Türkmen 40 s. "unbestimmtes İmperfekt,, gayri muayyen İmperfekt deye biliyor. Eski Osmanlıcada dahi bu nüans bir az vardır; fakat bir çok misallerde *-mış-dur'* un mukabilini veriyor, msl.

Ferh. 894: *bak ol barmagunga ki bogun bogun  
düzüpt ür kimi ince kimi yoğun.*

„ 1044: *çu harfingi doğru yazup-tur kalem  
sanga harf tutan kişiden ne gam.*

SV 88 (Rdl, 115 b) *dönmedi sözile kim gerü kaya  
bergişip-dür eyle kim tagda kaya.*

Garibn. ed. nüm.: *yedi yedi yarat up- tur hemçünan.*

Dede K. 3- aş. 2: *oglı kızı olmayanı Allah Taâlâ kargayuptur.* (Orh. Saik k a r g a y ı b - d u r yazıyor). Dede Korkut'ta bu şekil oldukça çok kullanılmaktadır, msl. 38 s.: *yıkılıb- dur, kesilib-dür, alınub- dur;*

58- *-ban, -ben, (-pan, -pen)*

Yukarıdaki *-p'y<sup>e</sup>* Pek yakın olan bir gerundif'dir. Bang ve Brockelmann'ın fikirlerince *-p-an* instrumental olabilir. Brockelmann a z. gramm. de bunu şark Türkçesindeki *-gan -kan* partisiplerinde olan

<sup>3</sup> Bk. Benzing: S. 40 *-ipdirin, -ipsing, -ipdir, -ipdiris, -ipsingiz, -ipdirler.*

sonses -n'le mukayese ediyor<sup>4</sup>; Etimolojisi karanlık olduğu gibi, şekil-alma itibarile de msl. : *-ban-ı*, akkuzatife benzer, *-ban-ung*, genitife benzer şekiller meçhul ve karanlıktır. Eski Osmanlıcada epey bulunan bu formans, Orhon Âbidelerinde, Uygurca'da<sup>5</sup>, XIII-XIVüncü asırdan son asırlara kadar şark Türkçesinde az, çok Türkmencede, hülâsa bir çok yazı dili menbalarında mevcuttur ve -p'nin yerini tutuyor.

Fakat buna rağmen -p den bazı farkları vardır: 1. predikatif kullanılmıyor, 2. çift olarak mürekkep fiil yapmıyor, 3. arka arkaya sıralanmıyor ve eğer yanılmazsak menfi şekli seyrek (veya yok ?), ve mânasında bir şey için, bir maksat için, msl. mastarlarda olduğu gibi *-mak için*, *-mağa* fonksiyonu mevcuttur, msl. YEB 64-3as.: *bu ışık zehrin kana kana içüb en i kanan gelsün*, acaba bu *içüb eni* şeklinde içmek için mânası yok mu ? veya yalnız içerek mânasında mıdır?. Brockelmann z. Gram. 199 s.<sup>6</sup>. Uygurcalar için "wâhrend,, yâni *-ken* yahut, *-dığı* zaman mânalarıyle msl. *okubanı* okurken, okuduğu zaman, *kirüben* girerek, misallerini veriyor. Vakıa bize de Dede K.-daki şu cümlede Brockelmann'm dediği gibi "zaman,, mefhumu var gibi geliyor, 4-21: *Han yerinden örü* (Orh. Saik *uru*) *turdı*, *aydur: kalkubanı yigitlerüm yerüngüzden örü turung...* Burada *kalkubanı kalkup* mu ? yahut *kalkarak* mânasında mı ? devamında : *kalkubanı han Bayundur yerinden turmuş.*

Şinkeviç Rabguzi Sintaksında da bu şeklin sebep ve tarz gerundları olduğunu (§ 104) söylüyor. Benzine de Türkmencede bu şeklin eski edebiyatta mevcut olduğunu (41 s.) ve -p den mânaca zahiren ayırt edilmediğini zannediyor. Banguoğlu SN § 213 de *-p nin* genişletilmiş şeklidir ve her yerde esas şeklin yâni p'nin yerini tutuyor diyor; Gabain Gram. § 231 de *-p nin* genişletilmiş şeklidir, fonksiyonda -p'den ayrılmıyor, diyor misal olarak: *yaylıg tagıma ağıp an yaylayur tururmen*, yazlık dağıma çıkararak yazı geçiriyorum.

Her halde, umumiyetle bu *-ban*, *-ben* esas fiille aynı zamanda olan bir işi ve bir oluşu bazan da ma zîda tamamlanmış bir işin veya bir oluşun ifadesini veren zarftır. Bunlar, şimdi transkripsiyonu yapılmış olan bâzı metinlerde (msl. YEB. ve F. Köprülü Antoloji'de) ince ve kalın kelime (yani guttural ve palatal) olmasına rağmen, her yerde ince *-ben* ile yazılmaktadır; bizce bu şeklin ne olduğunu bilmediğimiz halde ahenk kaidesine uyararak, ince ve kalın kelimeler ayırt edilerek inceye ince kalına kalın ek, konmalıdır.

<sup>4</sup> Gabain Gram. de § 231: buna benzer genişletilmiş bir şekil olarak *-madın* şeklini ve Deny § 1350 den alarak *-ma-yış-m* (ohne zu) şeklini gösteriyor.

<sup>5</sup> Aynı eser § 231 de : Orhon Âbidelerinde *-n* lehçesinde, nadiren *-y* lehçesinde bulunuyor, diyor.

<sup>6</sup> «Es sind das die Partizipien zu den flektierten Formen des Kopulativ's wie *kılıp turur erdim.*

59- *-ban, -ben* esas fiille aynı zamanda olan işi ifade eder,  
 TM VI 124-169: *can aziz olur aluban gittiler.*  
 YEB 20-12: *beş bölük oluban kim kıla ta'at.*  
 Ferh. 965: *teferrüclenüben geçürdük heves.*

Bazan esas fiilden bir an evvel olan işi ifade eder,  
 SV 20: *yeri koyuban gidevüz,*  
 YEB 84-4: *ışk oduna yanuban andan hasıla geldüm,*  
 YEB 237 (SE - den) bir cümle: *bakuban ne göresüng gözüng açılma'*  
*ynca* burada *bakuban* bakıp ta ne göresin... mânasına geliyor gibidir.

### İlâve :

Uygurcadan bu şekil için bir misal:  
 ME 19- 53: *yme anıg basuşlag bolup ötrü kangınga ince tipen aymış.* (Dahi) çok ke-  
 derlenip sonra babasına şöyle (deyüp) dedi.

60- *-banı, -banung;*<sup>7</sup> Brockelmann altosm. Studien 19 s. de  
 Ahmedî ve Aşık Paşa dilinden bu şekillerin mâna itibarile az bir  
 nüansla *-ban un* yerini tutar gibi olan misalleri veriyor; 19 s.: *hem*  
*habibüm dey ü beni uhşadı.* aynı s-da 16 satır: *b a ku banung göre-*  
*mez kimse tyan,* Brockelmann bu cümleyi "eğer,, ile tercüme  
 ediyor: bakarsa kimse iyi göremez.

Aynı yerde 20- 6: *kiemesne bilmez edibening kıyas,* Yâni :  
 kıyas ederse (bile) kimse bilmez.

Bu misâllerde *şart* ( conditional) cümlesi gibi bir mâna vardır;  
 fakat bir çok misâllerde bu gibi mâna yoktur, genişletilmiş şekillerde  
 dahi *-p, -ban* gibi kullanılmaktadır, msl. aynı yerde -17 sat.

*bir kalem alu banung Gülşende şah*  
*Gülşehre bir beyti yazdı dolu ah,*

Aynı yerde 24 sat.: *andan imin olubanung gittiler.*

### İlâve :

Bak Uygurcada dahi *-panın* (İnstr.) adî *-p* ' gerundifi gibi . kullanılmak-  
 tadır, msl. MH 20-1: *körküngüzni körüpenin biz kop ögrünçlög bollumuz, güzele*  
*liginizi* (y. boyunuzu, endamınızı, ?) görüp (görmekle) biz çok sevinçli olduk (sevindik)<sup>8</sup>.

<sup>7</sup> Brockelmann Allosm. St. 20-19 da bunun hakkında şöyle diyor , «Yazmaların  
 her türlü çeşitleri (variante) gösteriyor ki, müstensihler için bu *-han, -banı, -banung*  
 tamamıyla sinonim gibi olmuştur, *-banı,* ve *-banung* çok kullanılmasına, rağmen nasıl-  
 sa gayri tabii geldiği için, onun yerine başka şekiller tercihan konmuştur. Zahirin  
 genitif gibi gözüken *-banung'i* belki Adessiv eki olarak almalıyız, B a n g bu ekin mev-  
 cudiyeti (Türkçede) muhtemel olmasından KOsm. I, § 54 de bahsediyor. Zahirin akk.  
 gibi gözüken *-banı* dissimilation'la msl. ş. Türkçesinde olduğu gibi *-ni -<-ning* gibi mi  
 husule gelmiştir?».

Maalesef Kosm. I' bulunmadığından, B a n g'in kendi izahlarını veremiyoruz.  
 8 bk. St. II. § 28 not. *urapanın.*

**İlâve II:**

acaba *-banung* şekli bazan *-dan sonra* mânasına da geliyor mu? Meselâ şu cümleler bize bu mânayı andırıyorlar; bk, Ahmedî TMVI, 129-289:

*fırsattır deyübenüng tutı yol*, yâni: dedikten sonra... yahut deyerek?..

Brock. altosm. Stud. 20-7: *Pir dedi bili benün g ahvalini*, yanî : Pir (onun) ahvalini *bildikten sonra* (y. bilince?) şöyle dedi. (?)

**İlâve III:**

XV-nci asırdan itibaren yeni Osmanlıcada çok kullanılan *-rak*, *-rek* (eski Osmanlıcada ve şark Türkçesinde sıfatın komparatif şekli) gerundifi gözükmeye başlıyor; bu ek XIV-nci asrın klâsik eserlerinde (Garibnâme, İskendernâme, Süheyl-ü Nevbahar, Mantıkuttayr v. b.) gerundif olarak mevcut değildir. Aşağıda 15-nci asrın zannettiğimiz Dede K.'tan bir kaç *-rak* gerundifi vereceğiz;

msl. 32 S. ; *delü karçar segirderek vardı*, 35-2 aş. '• *giderek kâfirüng ılkısına girdi*.

61- *-a*, *-e*, *-u*, *-ü* (vokalle biten kelimelerde *-ya*, *-ye*, *-yu*, *-yü*) gerundifleri eski Osmanlıcada oldukça canlı ve adî zarflar gibi bir çok yerlerde zaman sığalarına bağlı olmaksızın, esas fiili tayin ederek kullanılmaktadır, *-a*, *-u*, bazan *-i* gerundifleri kelimedede bulunan vokallere göre, dudak benzeşmesine tabi'dir; fakat diğer eski lehçelerde de olduğu gibi eski Osmanlıca vokalizasyonuna göre *-i* ile olan gerundifler gayet nadir şekiller olup, ancak yardımcı fiille mürekkep fiil teşkil eden kelimelerde mevcuttur. Banguoğlu SN'da bir heceli ger.-lerin *-a* ile, çok hecelilerin de *-u* ile bittiğinden bahsediyor. Umumiyetle bizim malzemelerimize göre de *-u*, gerundifleri en çok kullanılan şekillerdir; bu hususiyet dahi eski Osmanlıcada Uygurca ile muvazi geliyor. Gabain Gram. § 232 de Uygurca (Konverb) gerundiflerin ekseriyetle *-u*, *-ü* ile olduğunu, *-a* *-e* daha az ve *-ı*, *-i* ile olanlar da nadir şekiller olduğunu kaydediyor.

Zaten bu vokaller *-a*, *-u*, *-ı* bütün lehçelerde ( bilhassa *a: i*) pek çok yerlerde birbirinin yerini tutarlar. Bazı *-i* ler gerund.-hğını kaybederek tahaccür etmiş isimlerde (meselâ edatlarda v. b.) kalmıştır, msl.: *doh*, *beri*<sup>9</sup>, v. b. böyle tahaccür etmiş isimlerin sonesleri diğer vokallerle olanları da çoktur : *ölü*, *korku*, *girü*, *kısu*, *ötrü* bazan *ötri* v. b. ( msl. ORUÇ : 50 -17, *ol sebepten ötri*), bunlar hepsi adî isimler olarak bütün nomen sahasında bütün Türk lehçelerinde mevcuttur. Umumiyetle bu *-a*, *-u*, *-i* gerundlarının pek canlı devri eski dillere ait olup, şimdi yeni

<sup>9</sup> Şinkeviç § 105, Rabguzi için verilen misallere göre, Rabguzi'de ekseriya *-a* ve *-u* gerund. lan kullanılmaktadır.

Gabain Gram. § 232 de *-ı* ile olan şu müstesna gerundifleri veriyor :

*bar-ı*, *kel-i*, *lüket-i*, *tükün-i*, *ogşat-ı*, *ongal-ı*, *kod-ı*, *kal-ı*, *mengzet-i*, *uzat-ı*, *tol-ı*, *teg-i*, *arttı*.

Soneste *-ı*, *-i* alan kelimeler umumiyetle Türkçede pek eski devre ait olsa gerek; «Denominale Verbbildungen in den Türksprachen»'ı yazdığımız zaman da *-i* ile biten fiilleri aramakta güçlük çekmiştik.

Osmanlıcada -a ile mükerrer gerundiflerden başka, bunların yerine *-arak* kullanılır. Eski Osmanlıcada *-a* şekilleri ekseriyetle iki gerundif yan yana geldiği zaman veya edat olduğu zaman kullanılmaktadır. ( msl. Oruç 69 - 25 : *Türkistana varınca andan öte dest'tir Kıpçaktır.* YEB 188: *adımum attum yedi dört on sekizden öte ben*).

Aşağıdaki misâllerde *-a*, *-u*, *-i* gerundiflerini karışık olarak veriyoruz, cümlelere göre bu gerund'lar bazan önceden tamamlanmış işi, bazan esas fiille aynı zamanda vakî' olan işi ve bir oluşu ifade ederler.

62 - Tamamlanmakta olan bir işi onun tarzını ifade ederler :

KD 46-9 aş. *ol güjen anı bir bir yeyü yılan kapısına gele . . .*

KD 49- 11 aş. *Kelile sözün kesti ve katarlayu koşarak,*

Ferh. 628 : *dilek eyleyii Hüsre ve tutma yol.*

Aynı zamanda olan bir işin her hangi bir tarzını ifade eder :

KD 32-5 : *eğer melik anlayıu bakarise,*

KD 56-2 aş. *mecruh ve ingleyü girü makamına geldi.*

Ferh. 1042 : *günahlarınğı angı kork emdi çok,*

Ferh. 456 : *dolav bigi ağı ay u dönerler,*

Bazan bu gerund.-lar sebep ve hedef zarfı yerinde kullanılırlar;

KD 36 - 29 : *pes otlak isteyü ol bişeye vardı*

*kim arslanung durağı anda idi.*

Ferh. 717 : *gözetme kişi ay bın e t mey ü faş*

*gözedüriseng kendü aybung sabaş,*

Ferh. : *şol yel gibi gizlenil yol gidici...*

63- Tekrarlanan gerundifler bazan aynı kelimedenden, bazan yakın bazan zıt mânalarda olan kelimelerden yapılarak bir işin yahut bir oluşun devamlı tarzını ifade ederler, msl.

YEB 238 (SE-den) *ayıdam göy ne göy ne halimi döne döne,*

Oruç 5-10: *memleketleri yıka boza sonra Bagdad'a gelüp. . . . .*

İki türlü ger. *-a + -u* ile Ferh. 967: *deriga ki geçti yiğütlük gani*

*güle o y nay u yav kılduk anı;*

Şimdi yeni Osm. Türkçesinde *-e -e* ile olan gerundifler eski Osmanlıcada bazı kelimelerde *-u -u* şeklinde olmuştur; msl. Dede K. 56-23: v. b. bir çok yerlerde *gele gele* yerinde *gelü gelü* kullanılmaktadır.

64- Nadiren bu gerundifler mastar yerini tutuyor; msl. Brock. Altosm. Stud. 21: *rişte-i tevhid gerekmez(dur) t u tu,*  
*tutu gerekmez* burada şark Türkçesinde olduğu gibi (bk. Şink. § 102, ger. *-p*) mastarlı predikattır.



Acaba Ferh. 572 de olan şu şekil de bir mastar yerini tutuyor mu?

*deve köşeği dedi<sup>10</sup> anasına  
ki yat dingi e nü tali'ungı sina,*

dinglenmeye yat? yahut dinglenerek tali'ungı sina mı?

65- Bazan bu vokal-gerundifleri de *-p* gerundifi gibi *-dur* cevher fiili ile predikatif kullanılır; msl.

Garibn. Y. 77 : *zira ibret âlem üzere yazılı-dur,  
ilmi anung akl içinde gizlidür;*

Bu gerundif isim predikatı olarak kullanıldığı zaman *-dar* kalabilir, msl. AKY S. 36 not 2 : *Yusufa kuldugumuz geçmiş yavuz filimüz kamu bunda yazılı.*

### İlâve 11:

*ölü* bir gerundif'se vokal-gerundifi Eski Osmanlıcada da edatla kullanılabilir ; msl. KD 27-25 : *kendüzini ölü gibi kılup su üstine çıkardı.*

Uygurcada *-u, -a* gerundiflerinin edatla kullanılması müstesna olarak mevcuttur; msl. *sözle yü birle*, (Gabain Gram. § 232). Bu gibi kullanılış Kazan lehçesinde de vardır, msl. *kürü bile aldım, görür görmez aldım*. Bk. Uyg. için Suv. 621-21: *ne mani eşidü birle ök*, bunu eşidinee....

### İlâve II

Uygurcada vokal-gerundifleri *-ki* eki (pronominal *-ki*) alarak bir isim önünde sıfat olabilirler, msl. TTI 58: *teğir mil e y ü -ki yağing telim boltu*. (seni) ihata edici düşmanın çok oldu. Bk. bu gibi şekillere :

TTI 93: *öngreki iligler* önce hükmetmiş olan hükümdarlar. Bu gibi *-ki* ile genişletilmiş sıfat ve isim teşkilleri umumiyetle yeni Türkçede gerundif üzerine değil ancak bazı kelimelerle meselâ *evvelki sene, evdekiler* v. b kullanılabilir.

66- *-u, -ü, -gü, -gu* şekilleri, *-u* ile biten gerundiflerle karışıyor ; şimdi lehçelerde sonseste *-u, -ü* olarak bildiğimiz bir çok kelimeler eski *-gu* isimlerinin kontraksiyonudur. Eski Osmanlıcada pek az bulabildiğimiz bu şekiller için KD den bir iki yerden *bilü kelimesini* <*bilgü*> nün yeni şekli olarak gösterebiliriz. Şimdi de kullanılan *bilgi* kelimesinin *-gi* eki muhakkak semasiol. itibarile aynı şeydir, *-ü* şekline nisbeten daha eskidir. Bunun gibi Ferh.'te *kayu* kelimesi <*kaygu*> bir kontraksiyondur. Bunlar yanında *-gu* verbalnomen'ler kontraksiyon olmadan da msl. *duygu, sevgi, çalgu* v. b. eski ve yeni Osmanlıcada yaşamaktadır.

Bu *-u, -ü* verbalnomen'lerden bahsettiğimizin sebebi, *-u, -ü* ile biten kelimelerin bir çoğunun her halde eski *-gu, -gü* şekillerinden gelmesi ihtimali ve bu şekillerin Şark lehçelerinin bir çoğunda mastar rolünü almasındandır. Bunlar gayet çok kullanılıyorlar, bk. Ş i n k. § 94.

## İlâve 1:

Bazı metinlerde vokal gerundifleri (msl. Aşık Paşa Zade tarihi) pek az, *-p* gerundları buna nisbeten daha çoktur. Olan *-u* gerundifleri ekseriyetle şimdiki *-rak* gibi, yani esas fiille aynı zamanda olan işi ifade ederler. *Oruç* tarihinde dahi *-p* gerundifleri vokal gerundiflerine nisbeten daha çoktur. Yalnız descriptif fiillerde bu vokal gerundifleri aynı nisbette olsa gerek.

67- *-a, -u, -ı* gerundifleri bir fiille mürekkep şekilde tasviri fiil yaparlar, bu şekillerde ikinci fiil ekseriyetle kendi mânasını kaybeder, bazan da yalnız gerundifinde olan mâna verilerek ikinci esas fiilin yerini alan fiil sür'at, devamlılık v. b. gibi kendisinde olmıyan tasviri bir mâna alabilir. Bu gibi mürekkep şekillerde *-i* gerundifleri dahi diğerleriyle beraber oldukça canlıdır. Tasvirî fiillerin bir kısmı şunlardır.

-a	var-	-i	ver-	-e	bil-
-u	kal-	-ü	ver-	-u	bil-
-u	dur-	-a	gel-	-e	gör-
-e	dur-	-u	gel-	-u	gör-
-ı	dur-	-i	gel-	-a	koy-
-ı, -a	al-	-a	san-	-u	ol-

Menfi: *-u+u-ma-*

*-ı + u-ma- > -ı+ı- ma-*

v. b.

1 - *var-* bir gerundifle bir işin devamını, onun devamlı yürümesini anlatır, bu şekil eski Osmanlıcada çok kullanılmaz ; msl.

YEB 234-21 ( SE - den ) *Said lik duta varup dostu bulam sanursm.*

YEB 239-20: *ol kuş uça v ar u ban rahmet gölüne taldı.*

KD 22-18: *ol bezeği ist ey ü var al ar.*

## İlâve :

Uygurcada *bar-* tasviri fiilinin ayrı mânası yok, o bir kuvvetlendirici fiildir, msl. : *ölüp bar-* ölmek, yahut: UIV, D 140. *i(e)ngri yiringe i It ü bardı, Tanrı yerine götürdü.* TTI, 174: *kirü bar ır içeri giriyor, (es tritt ein) . . .* bk. Kazan *kirip bar-* içeri gir- ;

2 - Bunun gibi *kal-* fiili de kuvvetlendirici bir unsur olarak gerundifin yanına gelir ve hemen hemen kendi mânasını kaybeder, msl. YEB 240 (SE - den) *cümle varluk hep indi, Azâzil duru kaldı,* Bk. Uygurcada da *kal-* kendi mânasını kaybediyor: *er t ip kal-* tamamıyla geç-.

3- *ver-* kelimesinin vokallerine göre *-i ver-, -u ver-* bir emri, acele yapılacak yahut ani gelen bir işi ifade eder.

YEB 173 -8 aş. (Behlûl -den) : *katran kazanımı dökü ver gitsün,*

YEB 173-9 aş. : *geçiver suçundan bundan sanga ne,*

KD 8-22 : *ongmahlığı senüng bu niyetünge ko ş ı v e r s ü n.*

KD 13- 25 : *öküz kıssayı aydı verdi, (Zaj. eydi ver-).*

**İlâve :**

Uygurcada *bir-* ile yapılan tasviri fiillerde eski Osmanlıcada olan mâna yoktur, msl. *ayu bir-* kelimesinde Osmanlıcada olan hemen söyleyi vermek mânasında değildir; söylemiş olmak, katiyetle evvelden söylemektir. Bk. G a b a i n Gram. § 255 *aya bir-* tebliğ etmek, ihbar etmek, başkasının işi için bir şeyi söylemek ; her halde buna göre de *bir-* fiilinin kendi mânası yoktur. Misal için bk. MH 8-14 : *öng sakıng, ol ozakı sav yürüglerin kim men sizlere ayu bir ti m*, önce, (o) benim size söylediğim, o daha evvel (olmuş olan) kelim : izahlarını düşünün. Devamında : *yine sizlerke aya bir tim bu üç ilig tengriler kelmekin, inmekin erdemın bügüsın bugülenmekin . . .* dahi ben sizlere bu üç ilâhın gelmesini, aşağı inmesini, (onların) faziletini bilgisini ve hikmetini evvelden söyledim.

4- *-a bil-* *-u bil-*, *-e bil-* yeni Osmanlıcada da çok olan iktidar fiilleri, şark Türkçesinin *al-* ile yaptığı şekillerin mukabilidir. Banguoğ 1 u SN de ekseriyetle *-ı ver-* seklini veriyor, msl.: *alı bil-*, *bulı bil-*, *edi bil-*, *oh bil-*, *varı bil-*, bu şekiller öteki *-u* ve *-a* şekillerine nisbeten daha eski olmalıdır ; misaller:

KD 24-3aş.: *eğer öküzi helak kıla bilürseng,*

Ferh. 421: *nice kızıl altun verür yele*

*ki bir bakırı altun e dü bile.*

YEB 11 de aynı kelime; *ede bil-* şeklindedir; msl.

*işbu söze inanmayan ede bilsin ettüğünü. . .*

KD 32 -21 de menfi şekli: *nite selâmet olu bile şol kişi kim kendii nefisine malik olu bilmeye...*

5- Bu tasviri fiillerin menfi şekilleri eski (Uygur ve Köktürkçe) *u-* iktidar fiilinin kökünden *-ma* menfi (fiil) formansının karışmasıyla de husule geliyor; bu teşekkül esnasında birbiriyle karşılaşan *-u* *-ı* *u-* yahut *-1 + u-*, *-a+ u-*, kaynaşarak eski Osmanlıcada bir vokal kalıyor<sup>11</sup>. Misaller:

KD 11-22: *ayruk nesne bul uma dı,*

KD 31-6: *beraber durup savaş kühmazıy s a,*

KE) 57-12 : *kult arasında fark eyleyümedi,*

G ü l ş e h r i antol. 24-12 : *kimisi varıma dı hiç ilerü,*

YEB 249-2: *ki bir dem olamazlar andan aynı,*

YEB 249-12: *bulı ma z kendüyü can candan ayru, v. b.*

Bu şekiller eski Osmanlıca'nın bütün metinlerinde bulunmaktadırlar ve oldukça çoktur.

**İlâve :**

Uygurcada *a-* iktidar fiilinin *m ü s b e t* şeklile tasvirî fiiller yapıyor, msl. G a b a i n Gram. § 249= *kılu u-*<sup>12</sup> yapa bilmek. Bunun yanında *bilmek* fiiliyle de eski ve yeni Osmanlı Türkçesinde olduğu gibi tasviri fiiller az çok yapılmıştır, msl. *körü bil-* ita'at ede bilmek.

<sup>11</sup> Banguoğlu SN § 268 de yalnız *-ime*, ve *-ima* dan bahsediyor.

<sup>12</sup> Menfi şekilleri daha çoktur, msl. TT I 23 : *kök kalğta uçar kuş u çu u m a dın turdı, gök yüzünde uçan kuşlar uçamadan durdular . . .*

6- *-a tur, -u tur-, -i tur-* tasviri fiilleri bir işin devamlı olduğunu ifade eder, oldukça çok kullanılır, msl.

Ferh. 905: *degül dost aybın güze dü tura,*

Ferh. 675 iki gerundifle: *gelü gide tur ur ululug, mal.*

YEB 190: *muhakkıklar göre durur Yunus göziyle gördüğün,*

AKY § 63 Caribn.-den: *yaga durur, döne durur, doga durur, bili dura, gel i dura* v. b. misalleri veriyor, *tur-* veya *dur-* mı yazmalıyız ?

AKY'da da Brockelmann Arap harflerinin *-ci-*siyle yazıyor; belki burada *tur-* mütemadi iki vokal arasında olduğu için her yerde *dur-* yazmak daha münasiptir.

Bu *turur, durur m* Haplologie ile kısaltılmış, artık tasviri fiil rengini kaybetmiş (bizde cevher fiili adı alan verb substantif) şekli predikatif kullanılır, (bk. yuk. 65) msl. Ferh. 951.

*benüm tahılm biçil ü dür,*

Brock. Altosm. Stud. 22: *işlen ü dur yedi iklimde işi.*

### İlave :

Uygurcada da eski Osmanlı mânasında *tur-* ile tasviri fiiller yapılmaktadır, msl. G a b a i n Gram. § 255 *altayu tur-*, umumiyetle aldatmak, (zu betrü-gen pflegen) ; *küzeti p tur-* daima bir şeyi gözetmek. Bunun yanında *tur-*ın esas mânası kaybolmıyan misaller de vardır : msl. UII 22-6 : *közünü tur-* görünüp durmak.

7- *-e gör-, -a gör-, -u gör-* bir işin devamlı surette yapıldığını, bir ricayı, emri ifade eder, çok kullanılır, msl.

Ferh. 536 : *uşaklık ede gör ögüngi der,*

Ferh. 601 : *eğer gühering ola etme telef*

*anı gizi ey ü gör, nitekim sadef,*

YEB 250-16 (SE -den) *Kasim sen saf ede gör, bu köngülüng ayinesin,*

YEB 251-9: *daima can zerresini ir gürü gör mihrine,*

(Müellif *irgörü* yazıyor, bu fiil herhalde er-mek, *er-* eriş-mek fiilidir, *-gür -fakt.* dir.)

Bundan başka bir çok metinlerde: *kaçı gör-, olmaya gör-, eyleyü gör-, yeyü gör-* v. b. bol bol bulunmaktadır.

### İlave :

*kör-*, şark Türkçesinin lehçelerinde de tasviri fiiller yapmaktadır.

8- *-a gel-, -u gel-*, bazı misallerde *gel-* fiilinin mânasını muhafaza etse dahi, bazılarında *ver-* gibi, bir mânada olmakla beraber, a n i olan bir işi, evvelden beri (mutat) yapılmakta olan bir işi ifade eder. msl.

Ferh. 225: *ki sentü ve sensüz olu geldi ol,*

KD 16-11: *bu hal üzerine başmakçı uyanu geldi,*

Oruç 9-15= *tozıng içinden bir sivar çıka geldi,*

YEB 240 (SE -den) *eżelden ben bu ıřkı bu mülke tuta geldim.*

YEB 241-2: *göngül gözünü açup ol nuru göre g e l d ü m,*

YEB 241-14: *süre geldüm, sora gel-, ögüme düşe gel-, turu gel- v, b.*

Bunlarla beraber tasviri fiillere eski Osmanlıcada -a *al-*, -a *san-*, -a *koy-*, -u *koy*, -u *ol-*, -i *yür-* gibi fillerle de tesadüf edilmektedir. Ban-  
g u o ğ l u SN de bunları descriptif ve proto - descriptif, yani tasviri olmaya başlayan, ona meyli olan fiillerdir, bunların bazıları sonradan tasviri olarak bazıları da ayrı tabirlerde kalmıştır, -diyor. Ferh. (24) ve O r u ç ' t a pek seyrek olan -u *ol-* şekli vardır, msl. :

*nite tuta isyan ubasında ev*

*şu kim sen anga olasın pışru.*

Bunun gibi Oruç 50-7 : *Ali Bey önce pışru olup Arnavut vilayetine varup yavan elin haraba verdiler.*

YEB 196-7: *ev ıssı uykuda uğrı kıvanur, tutar ta'cil işin uyana san ur. O r u ç 44-21.:*

*. . . leşker gönderdiler, varup anı dahi tutular, asa kodular.*

Aş. Paşa Zade t. 7-1 aş. *Osman Gazi ay dar, ol iting karnini yaring, dahi it gibi bir yere k ö m e k o n g d e d i.*

*ko-*, *kod-* Uygurcada da descriptif fiil yapar; msl. G a b a i n Gram. § 256 *n o m l a p kod-* esaslıca vazetmek.

O r u ç 42-3 : *Karaman oğlu g e l i y ü r ü r d e y ü hisar yaragın gördiler.* G a b a i n Gram. § 256 Uygurca için de *yür-* ile tasviri fiil vardır, msl. *yatıp yür-* mutat olarak yatmak.

Bunlar yanında O' r u ç tarihinde şayanı dikkat seyrek *bir -I a y ı n - e t -* şekline rastlıyoruz. Herhalde bunun -n'isi instr. olacak msl. 50-16: *Semendereyi bina ettügin bilmezdi, Murad handan ugurlayın e t m i ş d i*<sup>13</sup>

İlâve :

G a b a i n Gram. § 256 da *kel* ile tasviri fiil *agıp kel-* akmak, akmak üzere bulunmak, misalini veriyor, bk. ME 13-9 bunun gibi : *t o g a k e l -* doğmak üzere bulunmak ; *küntengri yarukın kögmen tagda t o g a k e l i r erti* Gün Tanrı (parlak) şuaıyla Kögmen dağından doğmak üzere idi (Güneş çıkmak üzere idi).

. 68- *-mca*, vokalle biten şekillerde *-ynca* fiil zarfı eski Osmanlıcada çok kullanılmakta ve zamanı tayin etmektedir. Başlıca şunları ifade der, 1- bir zamana kadar (eski ve Ş. Türkçesinde *-kınça-* *gınça*), 2- bir şeyin veya bir oluşun muayyen zamanda, bir zaman bittikten sonra bazan şu dakikada tesbiti ; şart<sup>14</sup> cümlesiyle ve "eger,, gibi

<sup>13</sup> Arkadaşımız Sait Gökçe'nin söylediğine göre , bu şekil Anadolu da Urfa vilâyetinde Birecik etrafının ( Fırat kenarında ) kasaba ve köylerinde hâlâ da kullanılmış.

<sup>14</sup> XIV, yüzyıl eserlerinden Rabguzi'nin « Kısas-ı enbiya » sında ve Nehc - ül-feradis te şuhudi mazi ile bağlanan *er-* fiilinin şartı *-nca* yerini tutabiliyor. Msl. S. Çagatay

rabıt alan cümlelerin mânası anlaşılır. Şark Türkçesindeki *-gaç, -geç, -kaç, -kep*'in mukabilini verir.

1- Bir zamana kadar : KD 37-19 *oturung tâ ben girü gelince*,  
YEB. 118-4: *gönglüm uyduğa bana dostu bulunca imiş*.  
YEB. " -8: *aşık kan ağladuğu ma'suk sorunca imiş*,

### İlâve :

Bir tâli cümlelerin predikatına zarf olan bir mürekkep şekil, predikatı olan partisip ile esas cümlelerin subjektı olur, msl. YE Antol. 17-13: *nefsi doyunca yeyenler, kana kana uyuyanlar*.

### İlâve II :

Yeni Osmanlıca için bunun datiffi şekilleri de mevcuttur, msl. *k a n ı n c a y a kadar suyu içer*, B a n g Studien I, 526 S. not 4 de Proben IV, 154-14 a. ile mukayese ediyor : *toyğunca yılmaz idi* ;

### İlâve III :

Uygurca'da buna muvazi aynı şekil *-gınça, -ginçe, -kınca, -kince* kullanılmaktadır, msl. G a t a i n Gram. § 236 : *k ü ç i y i t g i n ç e , közüğ yumup a ç k ı n - ç a*, edatla : *işi ködüğü tükeginçe-ke tegi*. Aynı eserde § 341 de şöyle denmektedir : *"-kan, ve -gınça* şekilleri hiçbir zaman finit yahut nominal kullanılmazlar, konverb olarak ta alınamazlar, çünkü konverblere ait fonksiyonlar bunlarda yoktur, bunlar ancak *cümle mütemmimi* olarak kullanılırlar, iştikakları sarih değil, kullanışları seyrekdir» diyor.

2 - Bir zaman geçtikten sonra gelen oluşu veya bir işin bir şeyin muayyen zamanda oluşunu tesbit eder. msl.

YEB 65: *nice aydur Yunusa kocalnca ışkı kodı*,

Ferh. .754 : *peri yüzlü olunca hulki yavuz*,

Ferh. 764 *-görünce yat er, gözi kör olsun a*,

3- *-mayınca* bunun menfi şekli aynı fonksiyondadır, fakat birçok yerlerde *-ma dın* grundunun yerini tutar.

KD5-31 : *bir ağır taş çun meşakkat getürmeyince yerden omuza ağıdırmağa yaramaz*.

YEB 237 (SE- den): *kimseyi ne bilesüng sen seni bilmeyince, bu yol sanga yol vermez nişanung olmayınca iki cihan mekrinden tamam kurtulmayınca*.

KD9-16 : *kendü kavmin ve çerisin key bilmeyince ... ve ögüdin anlamayınca bularung kulluğundan assılan-umaz*. Bilhassa şu cümle *-ma d ın 'ın* tam şimdiki kullanımını andırdığı gibi Kazan lehçesi ve Şark Türkçesindeki *-mayınca* şeklinin kullanımışının tam kendisidir.

( basılmakta olan ) : « *Türk lehçeleri örnekleri* » S. 156 - 158 ve diğer s. Nehc-ül-feradis için : *ti di erse . . . aydı ; ol koyı manga keltürüng tip aydı erse, keltürdiler. cümlesi icabet kıldılar erse, men mütehayyir boldum*. Rabguzi « Kısas-ı enbiya» için 134 s. *ilciler barıp sordular erse , . . arıg tonlar k e d d ü r d i erse . . .* 136 s. *tengri taala filinde koy y ü r ü t di erse uşmahdın koy keldi*.

KD12-14: *pes key sınamayınca ve dengemeyince ivmek gerekmez idi.*

İlâve :

-ça, -çe ekvatif eki Tiirkçede pek çok kullanılarak, zarflar yapmaktadır; bu cümleden bunların mülkiyet zamiri üçüncü şahıs eki -t ve pronominal -n- alan şekilleri msl. *y e r i n c e*<sup>15</sup> < *yer-i-n-ce, gere k-i-n-çe* v. b. eski Osmanlıca da da Şark Türkçesinde olduğu gibi mevcuttur. Belki Analogie ile bu -ince fiillere de geçerek şu yukardaki fiil zarfını husule getirmiştir. Yahut Brockelmann z. Gram<sup>16</sup>. 209-2 aş. da kaydettiği gibi, Şark Türkçesindeki datifle ekvatif'in birleşmesiyle zaman isimlerinden ( msl. *kıskaca, ahşamgaça* ) bir zarf yaptığı gibi, sonradan bu ek pronominal -n alarak fiillerin isimlerine de geçmiş olabilir, W. Bang bu ekte -gan-ça, yani -gan partisipi ve ekvatif görüyordu.

69- *-ıcak, -incek*<sup>17</sup> aynı fonksiyonda olan bir fiil zarfıdır ki, eski Osmanlıcada da biraz olan *ok* tekit eki ile bağlanmıştır. Kazan Türkçesinde hâlâ da bu *ok,ök* yaşamaktadır, msl. *kil geç ük kürdim, bargaç uk söylermin*, hemen gelir gelmez gördüm, varır varmaz (yahut varınca) söylerim.

Seyrek olan -*incek* şekline gelince, bu da'ayni -*içek* şekli olup -n-, *ince'ye* Analogie ile girmiş pronominal -n- olsa gerektir, son seste-ki -k yukarıdaki tekit eki *ok* olabilir.

Bu -*icek* yukardaki -*ince, -ınça* lara nisbetle biraz daha kuvvetli bir mefhumu ifade edip, *hemen* yahut -*ur, -maz* muzari'leriyle ifade ettiğimiz mânaya gelir.

msl. Ferh. 252 : *budur Sa'di öğüdi gözüngi aç*  
*dıvarıng dibin k a z ı c a k turma kaç,*

Ferh. 273 : *şol atlu ki kaçar göricek çeri*  
*değil kendini kırdurur çokları.*

KD 20-22 : *anı dükedicek bunda gelevuz.*

SV 38 : *ev aydından do 11 c a k bellü olur*  
*kim uğrı evde kaldı yoksa gitti.*

<sup>15</sup> Bk. TMVI 131 : *gereğince etti onlara ceza.*

YEB 118- 5aş. *ol söz yerince imiş,*

Ferh. 835: *ba nahoşluk anga yerince-yidi hoş, v. b.*

<sup>16</sup> s. 200 de, Bang'ın -*ınca* ger. ekinin -*g'nun* yumuşamasıyla <-ganpa'dan husule gelmiş olduğunu tenkit ediyor ve diyor ki : «Bu nazariyede a : i vokal değişmesi müşkülât çıkarıyor. B a n g'ın Osttürkische Dialekte 4ff. de olan denemesinde inceleşme (palatal) hususiyetleri ile bu değişmeyi mukayese etmek olmaz, çünkü orada bir açık hecedir, burada kapalı hecedir. Bu değişmeyi a-a, e-e dissimilasyonu ile izah ederek bu güçlükten çıkılabilir. < *er, irkek, i* > e. *erkek, neteg nite . . v. b.*

Fakat bu iki türlü güçlük olmıyan bir iştikakı tercih etmek daha iyi olacaktır, -*ince* ekini •in ekinde iştikak etmek daha kolay olur. Bu -*m* partisip ve verbalabstrakt'lar yapıyor, yeni lehçelerde pek canlı değildir, menfi ekle! Kökt. *b o l m a y ı n , a ş u k m a y ı n .*

<sup>17</sup> R a d l o f f «Über alttürkische Dialekte , die seldschukischen Verse im *Rebâb-nâme*” 67 s. da bu eki yanlış anlamış ve «nomen agentis futuri» zannetmiştir.

-*ıcak*, -*icek* bazan bir işin şartını veriyor gibi geliyor, msl.

Ferh. 375 : *semiz ol ıcak kurd yeyer Yusufu,*

„ 958: *gülüstammung zevki gitti hele,*  
*güli kim alısar s ol ıcak ele,*

2 - *incek* seyrek kullanılan bir şekildir, msl. KD 2-4 aş. :

*bir iki gün geçince k melül oldu,*

3- *-icegiz*, *-ıcağız* (*-ıcağaz*) diminutif eki *-az*, *-ız* ile yapılmış olan, diğerlerine nisbeten daha az kullanılan bir şekildir<sup>18</sup>. Bu şekilde de yukarıdaki *ok* gibi te'kit, hemen'de olduğu gibi kelimeyi daha çok kuvvetlendirici bir mâna mevcuttur, msl.

Ferh. 585: *sen altun sıvama i canum pula*  
*ki sarraf göricegez anı bile,*

YEB 20-15: *ol geminüng tahtası ne denglü muhkem ise*  
*dengiz mevcı ur ucağız anı uşadasıdur,*

Brock. Altosm. 20 de bu şekli *-az* genişletmesiyle olan şekil olarak izah ediyor: ondan misaller: *cenksüz hasıl olacaga(ı)z murad,*

Aynı yerde : *Tangrı bir kavme edecegez gazab.*

İlâve :

Dede Korkut metni birçok yerlerde diğer metinlere nisbeten göze çarpacak kadar şark Türkçesi nüanslarını göstermektedir ; şu cümleden *-ince* veya *-icek* şeklini kullanması icabettirdiği bir çok yerlerde, *-geç* şekline Taşlanmaktadır; msl. 10-29; *böyle degeç kırk ince kız yayıldı,*

70- *-madın* eski Osmanlıca (yeni Osm. Türkçesinde *-madan*) da maziye ve hâle istinad eden ve çok kullanılan menfi fiil zarfıdır, yukarıda gördüğümüz *-mayınca* gibi temporaldir, yâni zamana bağlı olabilir, *-madın* umumiyetle her menfi zarfın yerini tutabilir. Bilhassa bir işin veya oluşun diğer bir faaliyet gelmeden *evvel* olduğunu ifade eder, msl.

KD 26-22: *iş başa gedmedin ve gözükmedin işüng niteliğın ang-lamış olur.*

YEB 23-7 *gönglümüng gencine rençler er m e din bir yol bulam,*

SV 46 : *ölmedin tiz ölüng agung göke,*

Acaba *-madın* zarflarını privatif (oh ne zu, veya şans) mânada da alabilir miyiz ? Zaten yukarıdakileri de menfi fiil eki aldıkları halde privatifdirler.

Ferh. 23: *ne hoş tifi k' okumadın sarf-ı nahv*  
*niçe milleting ilmını etti mahv.*

KD 8-11 : *ger meşakkat görmedin her bir kişi ersedi ululğa.*

<sup>18</sup> Brockelmann Garibnâme ve İskendernâme'de bunlara bir çok (mehrmalg) yerlerde raslanır, diyor.



YEB 20: *Zahir suya yunmadın el ayak deprenmedin  
baş sücuda inme din kılınur tâatımız.*

### İlâve I :

*madın* tur- (dur-) fiili ile şimdi de kullanılan devamlılık zarfını yapar, msl. YEB 145-1 : *bu çarhu felekleyin (instr.) durmadın dönen benern,*

### İlâve II:

*-madın* yanında tâ eski lehçelerden bugünkü lehçelere kadar gelen *-may* ve *mayın* şekilleri vardır, W. Bang Studien III, 1247 de *-matın* şeklini *-may* şeklinden ayırıyor. Gabain Gram. § 235 de *-matın* şekli *-matı* şeklinin genişletilene ve daha çok kullanılarak, *-matı*, • *p* gerundifinin, *-matın* da *-pan* gerundifinin menfisidir diyor, bk. Şink.<sup>19</sup> Rabguzî § 111.

Şark Türkçesinin birçok lehçelerinde *-may* şekli menfi-ma'nın *d > y* ile bir isim yapmış olmasını tahmin ettiriyor; veya bir ger. midir? bk, A K Y § 58.

### İlâve III :

Uygurcada *-madın* zarfları, tıpkı eski Osmanlıcada olduğu gibi, kullanılır: Gabain Gram. s. 277-14 : *negülük tüding özünğin bizni birle barmadın* bk. *-maksızın* şekillerine aynı eser 276 s. - 5 : *yanm aksızın inçkü tanuklap mengi tapgaysız.*

71- *-alı* < *-gah* bir zaman zarfıdır, bir işin veya bir halin ne zamandan beri olduğunu anlatır, maziye istinat eder.

Etimolojisine gelince, W. Bang "Studien II", §27 bunun bir verbalnomen *-ga* dan verbalnomen *-alı* ile şu şekilde: *-ga -alı* dan müştak olduğunu zannediyor. Ortadaki bir *-a-* nın yavaş yavaş düşerek kaybolması ve eski Osmanlıcada da *-g-* nin kontraktion olması aşikârdır, *al-* şimdiki *al-* (satın al- v. b. de olan) fiilidir. Mânası için bk. aynı eserin devamına §28-35.

W. Bang *-mamalı* menfi vücup şeklini de msl. *gelmemeli gitmemeli* v. b. bu cinsten > *-ma-alı* 'dan addediyor.

1- *-alı* yalnız:

Ferh, 417: *banga yar çu sensîng benüm deyeli  
biliş kişilerdin çekübven eli,*

Antol. 34-19, Ne simi: *aşka Nesimi ver eli canımı...*

Aynı fonksiyonda Uygurcada da *-gah* kullanılmaktadır, msl.:

Suv. 610-2: *ay irinç fişi bars, enüklegeli yiti kün bolmuş  
Ay zavallı dişi bars, yavrulayalı yedi gün olmuş.*

Hüen-tsang 1-24: *yıllar aylar er t geli ür kiç bolü,* yıllar aylar geceli çok oldu.

Hüen-tsang 11-2039: *adrlgalı yirilgeli erü erü ür kiç bolü  
ayrılalı epey zaman geçti.*

<sup>19</sup> Burada *-madın turur* ile predikatif de kullanılabilir.

Eski *-madın*'lar Kaz. lehçesinde ekseriyetle *-myça* ger. ile ifade edilmektedir.

2- *-alı-* dan ablatifle:

YEB 241-3 (SE-den) *ol nuru göreliden kendüzüm unutmuşam.*

YEB 116-10 *içelü d en kıluram ah, bilmezem ki ne belâdur.*

3- *-alı-dan beri* (berü) bu nevi'de *-alı* ile tayin edilen zaman abl. eki *-dan* alıyor:

YEB 113-3: *evliya safâ-nazar e deli künden berü.*

Ferh. 419: *banga gösterel(i)den berü ol cemal.*

4- Mazi şühudi *-di* ile *-dı alı-dan* ; bu şekil şimdi de az çok kullanılır. KD 6-28: *ol mertebeyi ve menzili o l dı ol al dan* (orta hece düşüyor) *ve bir gezden bulmadılar.*

5- Bu şekil umumiyetle zaman zarfı olduğundan *-alı* dan evvel gelen isim de ablatif hali alabilir:

Antol. 38-8aş. (Nesimi): *düşmüşüm ah-u naleyne senden olalı ayru.*

6- *-ah* devamlı bir zamanı tasvir ederse *dek* (kadar) edatını icabettiriyor, msl. Oruç 70-9: *şehr-i Kostantin bina olalıdan tâ bu deme dek.*

7- Uygurca ve Köktürkçede bu şekil, birşey için bir şeyi yapmak mânasında da vardır. Şimdiki *-mağa* mastarının mukabilidir, msl. •

Hüen - tsang 1-76: *iki üç kunte al galı kelteçi arkış munta teggey* iki üç günde (sizi) almağa gelecek (olan) elçi buraya degecek.

Hüen - tsang -86: ... *kelip barmaguka ötleğeli* (yanına) gelerek gitmemeye öğüt vermek için...

Orh. Ab. IIE 32: *algalı keldi* almağa geldi (almak için geldi)

8- *-geli*, *-gah* tasviri fiillerle beraber Uygurca'da (Gabain Gram. § 233 ve 258) bir şeyi yapmak üzere bulunmak mânasına da gelebilir, msl.

*öl gel i tur-*, ölmek üzere bulunmak,  
*kir geli tur-* girmek üzere bulunmak,  
*öl geli yat-* ölmek üzere bulunmak.

Bu şekillerde A. von Gabain bir istikbal fonksiyonu göstermektedir.

9- Aynı yerde *-galı* yardımcı fiil *bol-* ile bir şeyi yapabilmek mânasında olabilir, msl. : *balıklı kuşlı uçguta batguta tapınça-kıa uçkalı bat gali bolurlar*, balık(lar) ve kuş(lar) uçmakta (ve suya) dalmakta ancak kendi isteklerine göre uça ve dalabilirler.

Aynı eserde § 240 *bol* -ile *tüp ker geli b olmaz*, bunun künhüne vakıf olunamaz, yâni bunun izahı gayri kabildir.

*ol kuvragning öngresin kinin bilgelibolmadı*, O bu cemaatin istikbalini ve geçmişini bilemedi.

Uygurca *u-* iktidar fiiliyle de raslanan *-galı* şekilleri bu cinsten ol-salar gerek, msl. Suv. 611-2 ve 5 : *kim bolgay . . . munung isig özin ulagalı udaçı* kim olacak bunu hayatına ulaştırabilici ?

Burada *-galı* âdî bir gerundif yerini tutmaktadır.

### Kaynaklar ve kısaltmalar

Ferh. = Ferhenk-nâme, Kilisli Muallim Rifat ve Veled Çe-lebi (İzbudak) neşri; İstanbul, Amire mtb. 1340.

SN == Süheyl-ü Nevbahar, Tahsin Banguoğlu, Leipzig 1938.

KD — Kâlila ve Dimna, A. Zajaczkowski, Krakow 1934. Ak. Um. -

SV = Sultan Veled divanı; Kilisli Muallim Rifat ve Veled Çelebi (Izbudak) neşri; İstanbul, Amire mtb., Maarif Vekâleti neşriyatından 1341.

SV (Rdl.) = R a d l o f f "Die seldschukischen Verse im Rebâb-Na-meh,, St. Petersburg, 1889. Bulletin de l'Ac. imp. des sciences T. X.

Brock. z. Gram. = C. Brockelmann, Zur Grammatik des Osma-nischen Türkischen; 1916 ZDMG 70.

AKY = C. Brockelmann, Ali's Kısas-i Yusuf, Berlin 1916, APAW.

AKY Garibn. = Aynı kitaptan Garibnâme için verilen misaller.

Garibn. Y. — Aşık Paşa, Garibnâme. İstanbul, Üniversite kütüp-hanesi, yazma No. T 1838.

Garibn. Brock. = C. Brockelmann: Altosmanische Studien I.; ZDMG 73, 1919.

Ahmedi Brock. — aynı eser.

Brock. Alt. Osm. St. = aynı eser.

YEB = Yunus Emre, hayatı; Abdülbaki Gölpınarlı, İstan-bul, 1936.

Antol. = F. Köprülü, "Eski şairlerimiz,, İstanbul; 1934.

Aş. Paşa (Antol.) = Aynı eser.

YE. Antol. = Aynı eserde Yunus Emre'ye ait parçalar.

Ahmedi (Antol.) == Aynı eser.

Şfty. Ham (Antol.) = Aynı eserde Şeyyad Hamza parçaları.

Gülşehri (Antol.) — Aynı eserde Gülşehri parçaları.

Nesimî (Antol.) = Aynı eserde Nesimi parçaları.

Garibn. Ed. nüm. = Türk edebiyatı numuneleri; İstanbul, Millî mtb. 1926, Garibnâme'den parçalar.

TEN. = Aynı eser.

Ahmedi, İskendern. Y. =Ahmedi, İskendernâme yazma. No. 921. İst. Üniversite kütph.

TM VI = Türkiyat Mecmuası, VI'da Nihat Sami Banarlı'nın İskendernâme'den aldığı parçalar.

ilk. rakam, mecmuanın sayfasına ait, yanındaki rakam beyte aittir.

- Gülşehri T. = Taeschner, Mantikut-tayr, Berlin 1932, SPAW.  
 Oruç = Tevarih-u-al-Osman; die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch; Fr. Babinger, Hannover 1925.  
 Env. Aş. = Envar-ül-aşıkın, A. Yazıcıoğlu; İst. 1324. Mahmud bey mtb.  
 Muhammediye = M. Yazıcıoğlu yazma.  
 Belletete KV, Bell. KV. = Belletete "Kırk Vezir,, Paris 1812.  
 KV. = Tarih-i Kırkvezir, İst. Ebuzziya mtb. 1326.  
 D u d a = "Die Sprache der Kırkvezir Erzählungen,, Leipzig 1930.  
 Ed. Pfeiffer.  
 Gibb. VI. = A history of Ottoman poetry 1909. London.  
 K i s l i n g = Die Sprache des Aşıkpaşa Zade 1936, Akademische Buchdruckerei München.  
 Aş. Paşa Zade t. = Aşık Paşa Zade Tarihi, İst. 1332, Amire mtb.  
 Deny — Grammaire de la langue Turque Osmanlı, Paris 1921, İmpr. Nationale.  
 Weil Gr. == Weil, Grammatik der Osmanisch-türkischen Sprache; Berlin, G. Reimer 1917.  
 Şink. = Ş i n k e v i ç , Rabguzis Syntax, MSOS 1927, Berlin, Westasiatische Studien.  
 S a m o y l o v i ç = " K istoriyi literaturnogo sredne-aziatsko -turetskogo yazıka,, Leningrad 1928, "Mir Ali Şir,,. (Muhabbet-nâme ile mukayeseler).  
 KP = Pelliot, T'oung Pao 1914, "Kalyanamkara Papamkara,, ve TDK 1940.  
 H o u t s m a = H o u t s m a lügati, Ein Türkisch-Arabisches Glossar; Leiden, Brill 1894.  
 Monogr. = W. B a n g , Monographien zur türkischen Sprachgeschichte. 1918. Heidelberger Ak. d. W.  
 B e n z i n g V. Türkmen = B e n z i n g , Über die Verbformen im Türkmenischen; Berlin 1939, Mitteilungen der Auslandhochschule.  
 KB. = Kutadgu Bilig, R a d l o f f .  
 ME = W. B a n g , Manichäische Erzähler; Museon, 46.  
 U I-IV = F. W. K. Müller, Uigurica I-III, 1908, 1911, 1922, APAW, Uigurica IV, 1931, SBAW Berlin, herausgegeben A. v. G a b a i n .  
 TT I-VII = Türkische Turfan-Texte I-V, 1929-1931, W. Bang, A. v. G a b a i n , TTVI B a n g v. G a b a i n , G. R. R a h m a t i 1934. TTVII G. R. R a h m a t i 1936.  
 Pfahlschriften = F. W. K. Müller, Zwei Pfahlschriften, Berlin 1915 APAW.  
 Chuast. = Chuastuanift. A. L e C o q , 1911 (Ein Sündenbekenntnis).  
 M. I = A. L e C o q , Manichaica, Berlin 1908, ve TDK 1936.  
 Uigur. St. = W. B a n g , A. von G a b a i n "Uigurische Studien,, Ung. Jb. Berlin, 1930.

T. D. ve Ed. = F. Köprülü, "Türk dili ve edebiyatı hakkında araştırmalar,, İstanbul, Kanaat kitabevi 1934.

Yeni Türk = Yeni Türk Mecmuası 1933, sayı 4: F. Köprülü "Anadoluda Türk dili ve edebiyatının tekâmülü,,.

İlk Mütesavvufklar = F. Köprülü, "Türk edebiyatında ilk mütesavvufklar,,; İstanbul, Amire mtb. 1918.

İlk Mübeşşirler = F. Köprülü, Milli edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri, İstanbul, Devlet mtb. 1928.

Thury Josef = XIV. asırda Türk Dili yadigarları, Milli Tetebüler Mecmuası II, 125 s.

Dede K. = Dede Korkut, Orhan Saik Gökyay, İstanbul 1938, Arkadaş basımevi.

Studien = W. Bang, Studien zur vergleichenden Grammatik der Türksprachen, SBAW 1916, I-III.

Gabain Gram. - = A. von Gabain, Alttürkische Grammatik, Leipzig Harrassovitz 1941.

TDKB = Türk Dil Kurumu belletin'indeki XIV-nci asır metinleri yayımları. Kiss. Enb. — Kısas-ı enbiya ; Kâbusnâme.

Hüen-tsang I, II = A. von Gabain, I- Die Uigurische Übersetzung der Biographie Hüen-tsangs, Berlin 1935. II- Briefe der uigurischen Hüen-tsang Biographie, Berlin 1938, SPAW.

Orh. Ab. = Orhon Âbideleri.

Suv., Suvarna = Suvarnaprabhasa, Altun Yaruk, St. Petersburg 1913-17, Bibliotheca Buddhica, XVII.

Körösi Csoma Archivum 1921, I, 1. Mahmud-al-Kaşgarî, Brockmann "Über die Sprache der Türken,,.

M. H. = W. Bang, Manichäische Hymnen, Museon 1923.